

mål+²mæle

Nuller eller ej

Hvad hedder det årti, vi er ved at forlade? Det diskuterer nyudnævnt professor i navneforskning Bent Jørgensen på *side 7*.

Vores børns sprog

Agry-agry og sjove sprogfejl hører med til klicheen om børnesprog. Men det kan også være så meget andet. Se, hvordan knap to-årige Hannah og fire-årige Eigil bruger sproget på *side 9*.

Ensom fedtegreve

Erik Hansen ser på ord, som ikke eller vanskeligt kan bøjes i tal. Det gør han *side 15*.

En lyds farvel?

Ble'et eller *blevet*? *La'et* eller *lavet*? Udtaleforskeren Nicolai Pharao skriver om bortfald af [w] på *side 16*.

Sammen og hver for sig

Søren Brandt skriver i dette nummers genoptrykte jubilæumssprogklumme om sammen-satte præpositioner, som er årsag til mange stavfejl hos danskerne. Læs *side 23*.

Spørgsmålet er...

Ja, hvad er i grunden et spørgsmål? Det har Rita Therkelsen spurgt sig selv om, og svaret leverer hun på *side 25*.

Vi vil ha' sprog!

Et nyt initiativ i sprogenes tjeneste har set dagens lys. Dets formand, Thomas Harder, beretter om baggrunden *side 30*.

Quiz med børnesprog

Prøv at gætte med på *side 32*.

Sprogligheder	2
Det første årti	7
De nye sprogbrugere – vores børns sprog	9
Forældre	15
Hvad er det blevet til? En igangværende lydforandring	16
Frem for frem for fremfor	23
Hvordan genkender vi et spørgsmål?	25
Ja til sprog!	30
Børnesprogsquiz	32

Jeg bliver ikke træner for en klub, hvor jeg ikke kan sproget. Så meget har jeg lært af min tid i Moskva
(M. Laudrup)

Sprogligheder

Denne brevkasse handler om sprogligheder. Det er spørgsmål og problemer om sprog, men det er også fine detaljer i sproget som man bliver opmærksom på, og som man vil gøre andre bekendt med. Går I rundt og tænker på sprogligheder, så send et brev om dem til redaktionen. De vil svare på brevet hvis de kan. Ellers kender de nok nogen de kan sætte til det. Send brevet til:

Carsten Elbro
 Institut for Nordiske Studier
 og Sprogvidenskab,
 Københavns Universitet,
 Njalsgade 120,
 2300 København S
 E-mail: ce@hum.ku.dk

! Udlændingesservice – replik fra Udlændingesservice

Mål og Mæle har udnævnt *Udlændingesservice* til Årets Ord 2008, refererer Politiken. Vi synes, navnet matcher den virkelighed, vores mange, mange tusinde brugere møder. Vi har understøttet en rekordstor indvandring siden det nye navn markerede serviceorienteringen i 2006. Udlændingesservice giver tilladelse i ca. 90 pct. af sagerne. I 2008 fik over 75 pct. af ansøgere om ægtefællesammenføring tilladelse. En brugerundersøgelse, vi har gennemført, viser på familiesammenføringsområdet, at 66 pct. har udtrykt, at de er tilfredse eller meget tilfredse med servicen i

Udlændingesservice, 70 pct. har i høj grad eller meget høj grad tillid til sagsbehandlingen, og 75 pct. oplever, at Udlændingesservice har været imødekommende. På erhvervsområdet er tallene endnu højere (ml. 80 og 92 pct.).

Direktør Henrik Grunnet,
 Udlændingesservice

! Udlændingesservice – svar

Vores kampagne *Årets ord* har til formål at bevidstgøre om sproglige fænomener, præcis ligesom resten af bladets aktiviteter. Vi er ikke ude efter nogen eller noget, men vi holder øje med, hvad sproget bliver brugt til, fordi det interesserer os og vores læsere. Navngivning og omdøbning af instanser (*Krigsministeriet* > *Forsvarsministeriet*), ting (*Der antifaschistische Schutzwall* om Berlinmuren fra Centralkomiteens perspektiv; *rullestol* > *kørestol*), steder (*Rumperup* > *Jægerspris*) og personer (*Robert Zimmermann* > *Bob Dylan*; *Den kære leder* om Kim Jong Il i Nordkorea) er et ældgammelt trick til at få noget til at fremstå i et mere positivt eller overbevisende skær. Det er det, der er baggrunden for læsernes og redaktionens valg af ordet *Udlændingesservice* som Årets ord, der på den måde er med til at minde om denne udbredte teknik. Omdøbningen af *Udlændingestyrelsen* er så åbenlyst et forsøg på at appellere til modtageren om at opfatte in-

stitutionen som noget mere sexet end den styrelse, den dog stadig er, og hvis centrale opgave er sagsbehandling, som selvfølgelig kan gøres mere eller mindre hensynsfuldt og professionelt. Vi beklager, hvis vi i vores motivation gav et misvisende indtryk af styrelsens faktiske statistikker, og takker for tallene, som vi ikke ønsker at debattere. De er nemlig ikke væsentlige for nomineringen. Det afgørende er, at man til hver en tid kan bruge sproget til at fokusere, manipulere og skønmale med. Således kunne man tænke sig Vejdirektoratet omdøbt til *Bilistservice*, retssystemet til *Retfærdighedsservice* og politiet til *Sikkerhedsservice*. Også dér har man formentlig ambitioner (visioner) om at gøre sit arbejde så godt som muligt. Men så ville vi for alvor kunne tale om Newspeak.

Redaktionen

? Det tidligere DDR

Man ser og hører tit tilføjelsen *tidligere* ved statsbetegnelsen DDR. Hvorfor egentlig? Det står jo ikke i modsætning til noget *nuværende* DDR.

Med venlig hilsen
Hanne Petersen
Ølstykke

! Den særlige brug af *tidligere* er ikke begrænset til navnet DDR, men bruges ved henvisning til alle navne, der ikke længere er aktuelle, fx *det tidligere Jugoslavien*, *det tidligere Århus Amt*, *det tidligere Sterling Airways*. Betydningen er altså ret generel og udbredt.

Det er helt rigtigt, at der ikke længere findes noget DDR, Jugoslavien eller Sterling Airways. Derfor er ordet *tidligere* strengt taget overflødig i disse sammenhænge. Sammenlign bare med *Jeg mødte min tidligere kæreste i supermarkedet*. Her er *tidligere* næppe overflødig. Den *tidligere* statsminister er heller ikke den samme som den *nuværende*. Det skyldes, at betegnelserne *kæreste* og *statsminister* stadig er aktuelle og kan få nye referenter. Det kan DDR og Jugoslavien ikke så let.

Man kan altså udmærket se det som en overflødig oplysning at tale om det *tidligere* DDR i stedet for bare DDR. Men man kan også opfatte det som *en service over for modtageren* – på linje med at tale om det *antikke* Kartago, eller *fiskearten* Epinephelinae. En tysk bekendt insisterer på at sige, at hun er født i *Karl-Marx-Stadt*, og hverken i *Chemnitz*, som byen i dag (atter) hedder, eller *in der ehemaligen Karl-Marx-Stadt*. Det er sådan set ikke særlig modtagervenligt.

Hvad så med at sige *Østtyskland* i stedet for DDR? Således har Risskov Travel Partner på deres hjemmeside en liste over "Hoteller i Østtyskland". Det er desværre ikke nogen god løsning. For *Østtyskland* er flertydigt, idet det både betegner den historiske stat og landområdet i dag.

Der findes sprogbrugere, som ivrer imod al form for sproglig "overflod" (redundans). Det er overflødig at sige *birketræ*, for det er nok at sige *birk*. Vi er ikke helt klar over, hvad der motiverer dette ubehag. En kamp mod spildte millisekunder? Et ønske om at demonstrere et overlegent ordforråd?

Der er ikke noget galt i at yde modtagerne service og tale om det tidligere DDR eller det antikke Kartago eller fiskearten Epinephelinae. Men man må som altid overveje, hvor megen service der er nødvendig. Hvis der er for lidt, bliver man ikke forstået. Hvis der er for megen, kan modtageren opleve at blive talt ned til.

KF, CE, KB

? Stød og vokallængde

Jeg kunne godt tænke mig at få uddybet, hvad man mener, når man taler om lange og korte vokaler i juninummet af *Mål og Mæle*, hvor det i et svar anføres, at *kreds* og *stads* har lang vokal i modsætning til *kryds* og *plads*. Det mener jeg ikke, de har. Her kommer nogle eksempler: Forskellen på fx *Lis* og *Lise* er vokalens længde. Hvad sker der så, når der også kommer et stød ind over, som fx *fin/fine*, *pris/prise* og *kreds/kredse*? Her vil jeg mene, at *fin*, *pris* og *kreds* har en kort vokal med stød mens *fine*, *prise* og *kredse* har en lang vokal. Hvis vokalen i *kreds* er lang, må vokalen i *kræ* også være det. Og det kan da ikke passe, vel? Og gælder det overhovedet, når der er tale om et stumt *d* (som ikke altid har været stumt)? Faktisk tror jeg, at reglen om to eller flere konsonanter til at udløse kort foregående vokal også gælder, hvis man erstatter den ene konsonant med et stød. Hvad er jeres mening om det?

Annette Deurell
Brøndby

! Vokalstød er ikke noget, der efterfølger en afsluttet kort vokal, men noget, der er en del af en vokal. Stødet er en uregelmæssighed i stemmelæbesvingningerne. Det forudsætter således rent fysisk, at der er fut i stemmelæberne. Det er der i alle de lyde, der i dansk kan have stød: vokaler og konsonanter som f.eks. *l*, *m*, *n*, *r* og blødt *d*. Desuden forudsætter stødet fut af en vis varighed, og her er korte vokaler altså ikke lange nok. Det er noget, man kan måle. Man kan fysisk registrere, at stødvokaler som f.eks. *i* i *fin* har stemmelæbesvingninger af en længere varighed end korte vokaler som f.eks. *i* i *Lis*.

Jeppe Beck, der har beskæftiget sig med sagen i sin specialeafhandling, oplyser, at vokallængde afhænger af trykforhold (tryksterke vokaler er lidt længere end tryksvage), åbningsgrad (åbne korte vokaler som *a* i *lak* er f.eks. lidt længere end lukkede korte vokaler som *i* i *Lis*) og så naturligvis talehastighed. Men alt andet lige er lange ustødte vokaler omtrent dobbelt så lange som korte ustødte vokaler. De første varer normalt 0,1-0,2 sekunder, mens de sidste varer 0,05-0,1. Stødvokaler har – i københavnsk rigsmål – omtrent samme længde som lange ustødte vokaler, og det er en væsentlig grund til, at man regner dem som lange.

Vi kan derfor – så længe det gælder københavnsk rigsmål – være sikre på, at vokalerne i *kreds*, *stads*, *fin*, *pris* og *kræ* er lange, alene af den grund, at de har stød. På samme måde kan vi være sikre på, at den systematiske forskel i stammevokalerne på *fin* og *fine*, på *pris* og *prise* og på *kreds* og *kredse* er en forskel på lange vokaler med og uden stød.

Men det er rigtignok sværere at høre på stødvokaler, at de er lange, end det er tilfældet med lange vokaler uden stød som f.eks. *i* i *Lise*. Således kan det stødte æ i verbalformen *læser* umiddelbart synes kortere end det ustødte lange æ i substantivet *læser*. Grunden til det er stødets akustiske karakter. Uregelmæssigheden i stemmelæbesvingningerne afføder en lydlig uregelmæssighed, som står i kontrast til den (i henseende til både amplitude og frekvens) regelmæssige, syngende lyd, der er karakteristisk for vokaler.

KB

? *Selvom*

I gymnasiet lærte vi – for nogle generationer siden – at *skønt* refererer til en faktisk forekommende betingelse, mens *selvom* refererer til en hypotetisk:

Jeg kommer skønt det regner = 'her står jeg til trods for at det øser ned'.

Jeg kommer selvom det regner = 'jeg agter at indfinde mig også hvis det øser ned'.

Denne finesse er da vist forlængst gået tabt, ikke?

Mvh
Erik B. Madsen
Nakkehoved

! Det er rigtigt, at der ikke længere er nogen utvetydig kontrast mellem *selvom* (eller *selv om*) og *skønt*. Hvor *skønt* kun kan bruges om faktiske

omstændigheder, kan *selvom* bruges både om faktiske og hypotetiske omstændigheder (jf. *Mål og Mæle* nr. 2, 1983, side 4-5):

Jeg kommer, selvom det regner = 'jeg agter at indfinde mig, også hvis det øser med' (hypotetisk omstændighed).

Jeg agter at indfinde mig, til trods for at det øser ned (faktisk omstændighed).

Men den hypotetiske kontrast til *skønt* lader sig stadig udtrykke utvetydigt. Man må blot bruge *selv hvis* (eller, som du selv gør, også *hvis*) i stedet for *selvom*:

Jeg kommer, selv hvis det regner (hypotetisk omstændighed).

Jeg kommer, skønt det regner (faktisk omstændighed).

Selv hvis har altså overtaget *selvom*'s oprindelige funktion.

I begge disse udtryk indgår elementet *selv*. Hvis vi for et øjeblik lader det ude af betragtning, er det let at se, at udviklingen fra *selvom* til *selv hvis* falder ind under en helt generel udvikling: Hvis siden det 18. århundrede i stor udstrækning overtaget *om*'s funktion som utvetydig markør af hypotetisk omstændighed. Vi kan ikke længere – uden at virke krukke eller antikverede – sige:

Jeg kommer, om det regner.

Det hedder:

Jeg kommer, hvis det regner.

Lad os nu se nærmere på *selv*. Det er oprindelig blot et forstærkende element, men i forbindelse med *om* eller *hvis* har det fået den funktion at markere, at en hypotetisk omstændighed er "modsvættende". I eksemplerne ovenfor angiver *selvom* og *selv hvis* ligesom *skønt*, at omstændigheden (*det regner*) er en hindring, der bliver trodset: 'det regner (måske), men jeg kommer alligevel'. Uden *selv* markerer *hvis* en hypotetisk omstændighed, der ikke er "modsvættende" (en egentlig "betingelse"). *Hvis* står derfor ikke i modsvætning til det "modsvættende" *skønt*, men til f.eks.

når eller *da*. I sætningerne nedenfor markerer *hvis*, at det er usikkert, om det regner eller vil regne, mens *når* angiver, at det er sikkert, at det vil regne (om end det er usikkert, præcis hvornår det regner):

Jeg kommer, hvis det regner
(hypotetisk omstændighed)
Jeg kommer, når det regner
(faktisk omstændighed)

Som det fremgår af skemaet nedenfor, står *selv hvis* således i modsvætning til både *skønt* og *hvis*.

KB

	Almindelig omstændighed	Modsvættende omstændighed
Faktisk omstændighed	NÅR <i>Jeg kommer, når det regner.</i>	SKØNT <i>Jeg kommer, skønt det regner.</i>
Hypotetisk omstændighed	HVIS <i>Jeg kommer, hvis det regner.</i>	SELV HVIS <i>Jeg kommer, selv hvis det regner.</i>

mål+mæle

Mål og Mæle
ISSN 0106-567X

Redaktion:
Carsten Elbro (Sprogligheder), Erik Hansen,
Jørn Lund, Ken Farø, Kasper Boye

Typografisk design: Henrik Birkvig

Skrift: FF Olsen

Ekspedition og produktion:
Grafisk Trykcenter A/S
Niels Lambertsens Vej 6
6705 Esbjerg Ø
Telefon 76 109 110
E-post: an@gte.dk

Mål og Mæle udkommer 4 gange om året, og abonnementsprisen er 215,00 kr. pr. årgang. Man kan tegne abonnement ved at skrive eller ringe til Grafisk Trykcenter. Hertil henvender man sig også om adresseforandring eller fejl ved bladets levering. Eftertryk af tekst og illustrationer er tilladt når kilden angives.

Spørgsmål til læserbrevkassen samt manuskripter til Mål og Mæle sendes til:

Carsten Elbro,
Institut for Nordiske Studier og
Sprogvidenskab, Københavns Universitet,
Njalsgade 120, København S

eller som elektronisk post til ce@hum.ku.dk

Hjemmeside: www.maalogramaele.dk

Det første årti

Af Bent Jørgensen

Afslutningen på det 21. århundredes første årti nærmer sig nu, og det kan give anledning til at se på, hvad dette sprogligt noget omdiskuterede årti er kommet til at blive kaldt.

Fra midten af 1800-tallet udviklede det danske sprog ord til at betegne de enkelte årtier i et århundrede. Orddannelsen søgte forskellige veje, hvilket man kan læse nærmere om i Allan Karkers *Nordiske talord i dansk (Dansk Sprognævns Skrifter 2, Kbh. 1959)*, men sejrherren blev talsubstantivet på *-er* (*tier* og *tyver* osv.) i flertal og i bestemt form (*de glade tyvere* og *halvfjerdserne* osv.). Det ældste ordbogsbelæg på ordtypen står Grundtvig (født 1783) for, da han i 1845 skrev, at han voksede op i "Halvfemtserne af forrige Aarhundrede" (citater efter *Ordbog over det Danske Sprog*). Sproget udviklede dog aldrig noget ord for det første årti i et århundrede, og selvom muligheden for at kunne bruge et sådant ord selvfølgelig er til stede hele århundredet igennem, blev manglen alligevel mere aktuell i takt med, at vi i 1990'erne nærmede os det ordløse årti.

I *Nyt fra Sprognævnet 1999/1* beskæftigede Henrik Galberg Jacobsen sig i artiklen "År 2000-problemer" bl.a. med dette spørgsmål og anbefalede *enerne* som sit og Sprognævnets forslag. Et forslag som udsprang af en sprogkonkurrence i *Politiken* i 1996,

hvor Sprognævnets formand, Erik Hansen, havde siddet i dommerkomiteen. Som begrundelse anførtes bl.a., at "en *ener* er i regnekunsten og -undervisningen det sidste ciffer i et helt flercifret tal, og dette indebærer vel at mærke at nul også er en *ener*".

For selve måden at skrive årtiet på anbefaler Sprognævnet *2001'erne* eller blot *1'erne* og for det kommende årti *2010'erne* eller blot *10'erne*. Den forsigtige Henrik Galberg Jacobsen afsluttede sin artikel med at anbefale at skrive ordene således "hvis I har lyst – og lad være hvis I ikke bryder jer om dem".

Der har ikke været nogen, der har brudt sig om dem, og det tjener faktisk det danske folk til ære, for argumentationen for *enerne* var ikke særlig logisk. Det tal, der holder et årti sammen, er netop ikke *enerne*, men derimod det tal, der er det næstsidste i en bestemt talrække, altså det tal, der i almindelig skoleregning omtales som *tieren*. Det er jo 7-tallet i 1970, 1971, 1972, 1973 osv., der udløser årtibetegnelsen *70'erne*.

Det tal, der holder årene mellem 2000 og 2009 sammen som en tiergruppe, er det næstsidste nul, og det er da også netop ordet *nul*, normalt i bestemt form pluralis, altså *nullerne*, der har sejret.

Dokumentationen for, at det er *nullerne*, der er løbet af med sejren, kan

være lidt svær at få øje på, men den er der dog. Allerede 23. september 2000 skrev Asger Liebst i *Information* om "Forskellen på halvfjerdsere og nullerne er ...", og samme blad, men en anden forfatter (Esben Schjørring) skriver 2. maj 2008 "Modsat hvad vi har været vant til i det 20. århundrede, handler politik i 00'erne langt mere om ...". Ord- og tekstdatabase KorpustDK med ordstof fra perioden ca. 1990-2000 rummer et enkelt belæg på *nullerne*. I pressens tekstkorpus, Infomedia, er ordet bedre belagt med 89 hits på *nullerne* (herunder *00'erne* og *2000'erne*) alene inden for afgrænsningen *Dagblade* i de sidste 12 måneder (pr. 29/7 2009). Herudover har jeg hørt *nullerne* anvendt af Helle Thorning-Schmidt i TV-Avisen 28. februar 2008, og ordet var brugt i *Kulturnyt* i Radioens P 1 17. maj 2008 og i Poul Friis' formiddagsprogram 18. april 2009 og 17. maj 2009. Den ene gang vist nok af Poul Friis, den anden gang af den interviewede person, der sagde: "Hvert årti har sine kendetegn. Totusindognullerne vil ...".

Heroverfor står, at det kun er lykkedes at finde to eksempler på brug af *enerne* på Infomedia ved samme afgrænsning (*Dagblade* - 12 seneste måneder), og det er overhovedet ikke lykkedes at finde belæg på *etterne*, som Erik Hansen også i sin tid (1996) nævnte som en mulighed. Den omskrevne mulighed, *århundredets første årti*, har 12 hits på KorpustDK, men kun 3 hits på Infomedia med samme afgrænsning som ovenfor. Den vil naturligvis altid kunne finde sine brugere, bl.a. som stilistisk virkemiddel, men den kan ikke siges nu

at repræsentere hovedudtrykket for perioden 00-09 i vort eller andre århundreder.

Hvad talformen angår, er jeg ikke noget sted stødt på formen *2001'erne* eller *1'erne*, som Sprognævnet gjorde sig til talsmand for. Den er da også dybt problematisk. Dels er den systematisk forskellig fra de andre årtibetegnelser, der udgår fra årtiets første år, dels giver den usikkerhed med hensyn til udtalen, for årstallet 2001 hedder jo *totusindeoget*, hvad der burde medføre formen *totusindogetterne*, men hovedforslaget går jo netop på, at årtiet skulle hedde *enerne*. Den naturlige skrivemåde fremgår af det ene af de citerede skriftlige belæg, nemlig *00'erne*, og det er også den form, der står klart stærkest i Infomedia med 48 af de i alt 89 hits. Hvis det skal præciseres, at det er i vort århundrede, må formen blive *2000'erne*, der i Infomedia tegner sig for 21 af de 89 hits. Formen *2000'erne* er imidlertid problematisk, da den også kan dække perioden 2000-2099.

Man kan undre sig over, at diskussionen først kom op i 1990'erne, men faktum er, at den tidligste spekulation på, hvad vort nuværende årti skulle kaldes, stammer fra et indlæg i *Weekendavisen* 11.-17. oktober 1991, hvor Ivan Dybdal bl.a. skriver: "Men hvad hedder det første decennium i det 21. århundrede For "nullerne" kan det da ikke hedde".

Men det kunne det godt.

*Bent Jørgensen (f. 1944)
professor, Nordisk Forskningsinstitut,
Københavns Universitet*

De nye sprogbrugere – vores børns sprog

Af Ken Farø og Kasper Boye

Studiet af børns sproglige udvikling på nært hold giver et vanvittigt fascinerende blik ind i dannelsen af selve sprogets maskinrum. I løbet af et par år bliver man vidne til etableringen af bærende sproglige fænomener som kategorisering, ordklasser, bøjning, sætningsbygning, udtale og meget andet. Mange er op gennem historien faldet for fristelsen til at studere deres egne børns sprog uden at være egentlige børnesprogsforskere, bl.a. selveste Charles Darwin. Her på redaktionen har vi valgt at udnytte, at to af redaktørerne for relativt nylig har fået foreløbig to børn hver. Det har resulteret i en ny serie, hvor vi følger de fire nye sprogbrugere på nært hold, og sideløbende kaster et blik på børnesprogsforskningen. Vi har hverken observeret de tre/fire børn systematisk, ej heller har vi undersøgt dem med de samme midler, så vores beskedne observationer er først og fremmest ment som appetitvækkere til et spændende område af sprogvidenskaben. I denne indledende artikel præsenterer vi bl.a. de to første sprogbrugere – den tredje, Johannes, er ikke begyndt at tale endnu, og den fjerde, Bjørn, blev født, umiddelbart inden dette nummer blev trykt.

Johannes (0:8)

Johannes er med 8 måneder (i børnesprogsforskningen markeret som i overskriften) den næst yngste af de fire sprogbrugere. Hans (før-) sproglige udvikling begrænser sig til opståen af faste betydningsløse stavelsesgentagelser, først *bababababa*, siden også *mamamamama*.

Hannah (1:10)

Hannah er i skrivende stund 1 år og 10 måneder. Hendes første ord var *muh* eller *hej!* Hun lærte hurtigt at sige *far*, længe før *mor*, måske fordi *mor* var på barsel og talte mere om *far* end omvendt. Det forløb smukt efter bogen, først via det konsonantløse *a*: og dernæst med "suttekonsonten" *b* → *ba*:. Før hun ramte *f* rent, var hun omkring en variant med en svag *j*-lyd hen over. Hannah går i Rudolf Steiner-vuggestue, som er præget af sang, "naturlighed" og regelmæssighed. Hun synger meget, og bruger en del ord og udtryk, hun ikke har det fjerneste kendskab til betydningen af.

Egil (3:10)

Egil er 3 år og 10 måneder. Han går i børnehave og synger også meget. Hans første ord var uden tvivl *hej*, og ordet *far* kom ligeledes før *mor*.

Bjørn

Johannes

Hannah

Eigil

Ordforråd

Hvordan opgør man (småbørns) ordforråd? Hvad vil det overhovedet sige at *kunne* et ord? Og er der andre elementer, der bør regnes til ordforrådet, end ord i allersnæveste forstand? Vi går ud fra følgende principper:

1. Ordforrådet består paradoksalt nok ikke kun af enkeltord, men også af faste fraser og orddele. Vi har derfor talt helheder som *børste tænder* med som relevante ordforrådsenheder, fordi de har selvstændig betydning. Ligeledes er et førsteled som *baby-* i betydningen 'lille i forhold til sin klasse' blevet medregnet. Det samme gælder navne, som ikke er mindre gode ord. Det er formentlig kontroversielt og skaber selvfølgelig problemer for sammenligneligheden, men vi mener, det er rigtigst sådan.

2. Børn, der er omgivet af sang, får mange ord ind, som de udelukkende forbinder med sangen eller remsen. Hannah bruger fx ord som *kongesøn*, *skytsengel*, *lanterne*, *sabel*, *fuldmange* og *mekanik*, men altså kun fordi de indgår i sange. Derfor har de næppe

status som *kundede* ord. Et andet eksempel er talrækken til ca. 15, som Hannah remser op, men uden at bruge andet end 1 og 2 i praksis. Det er derfor ikke rimeligt at gå ud fra, at hun *kan* tallene. Men denne skelnen er ikke uproblematisk. Eigil kan på en god dag remse med til 100, men remser og tæller selv kun til 20.

3. At et barn har nævnt et ord én gang, eller et antal gange i løbet af kort tid, er ikke nok til at man kan regne det som en del af barnets ordforråd. Det siger snarere noget om dets evne til at aflytte og gengive en lydfølge. Det skal have brugt ordet af sig selv og med en i hvert fald ikke ukorrekt (men gerne upræcis) betydning for, at man med rimelighed kan regne det som kunnet. Hannah brugte i begyndelsen *vindue* om både computerskærme og badeværelsesfliser, og hun siger stadig *gulv* om jorden. Det er eksempler på det velkendte fænomen overgeneralisering, som børn (og voksne for den sags skyld) kommer til at begå, når de skal gætte sig til et ords betydningsomfang.

4. Ordets udtryksside behøver ikke at være perfekt ramt for at ordet regnes som et kunnet ord. Hannah sagde (1:8) fx *feo* og 'agæ:', men der var ingen tvivl om, hvilke ord det drejede sig om: hhv. *fløde* og *halskæde*. Begge ord udtaler hun næsten rigtigt nu.

5. Man kan ikke huske og man hører heller ikke alle barnets ord. Derfor er det rimeligt at lægge noget oven i det tal, man når frem til ved en optælling. Vores fornemmelse var, at vi havde fanget meget, men at vi nok måtte regne med et mørketal, som vi anslog til 25 %.

Alle disse problemer gør det vanskeligt at sammenligne med tidligere undersøgelser, men det skal ikke afholde os fra at opgøre tallet efter den efter vores vurdering mest dækkende metode.

Hannahs ordforråd

Ud fra disse kriterier opgjorde vi Hannahs ordforråd, da hun var knap 1:8. Vi landede på lidt over 500 ordforrådsenheder. Det er absolut i den høje ende, for litteraturen på området nævner generelt et omfang på 10-50 ord i denne fase. Forspringet i forhold til gennemsnittet vil dog formentlig flade ud, og det er klart, at vores metode fører til et højere tal, end hvis "ord" udlægges mere restriktivt. Desuden spiller kønnet en rolle: Piger er hurtigere end drenge – og bedre til sprog.

Hvad er det så for ord, et 1½ - 2-årigt barn bruger? De er præget af to ting: (1) det nære, og (2) dyr. (1) omfatter betydningsdomæner som kroppen, tøj, hjemmet, mad, nabolaget og nærtstående mennesker. Man kommer faktisk hurtigt op på 500 ord! At dyr er så rigt repræsenteret, skyldes nok, at barnet bliver støttet i denne interesse (zoo, billedbøger etc.). Før 1½-års-alderen talte Hannah fx om *pingviner* (med to hovedtryk), om en *lø:[ve]*, om en *panter*, som senere blev til *lillefant*, og om *faldemingoer* – et andet eksempel på musikalsk interferens.

Visse forskere regner med 5 gange så mange (passivt) kendte ord som (aktivt) kunnede ord hos børn; det virker nu ret usandsynligt i tilfældet Hannah, men måske passer det på

børn, der bruger færre ord selv, end hun gør.

En ny optælling efter to måneder viste en vækst på minimum 150 nye ord, herunder så vigtige pronomener som *jeg, han, hun, vi, nogen, hvem*. Det passer dårligt med, hvad fx en psykolog som Hans Vejleskov Hansen siger, idet han regner *jeg* og *mig* til de allerførste ord.

Ligesom de fleste andre børn lærer Hannah kausale og modale pronomener som *hvorfor* og *hvordan* sent. Desuden er der basale ord, hun ganske enkelt ikke forstår. Fx *eller*: Stiller man hende over for valget mellem, om hun vil have "mælk eller vand", reagerer hun ikke. Det er ikke så meget alternativer, hun ikke kan håndtere, for hun taler selv om, at hun "hellere vil have" noget frem for noget andet.

Udtale

Hannah havde omkring 1½-års-alderen en tendens til at udtale ord, der begynder med en vokal, med en langtrukken knirkestemme, fx *aaabe*. Når hun har brug for en tænkepause under talen, siger hun ikke *øhh*, men *nønønønø*. Tit starter hun også en sætning på denne måde. Hun har problemer med *ð* (det bløde d) og erstatter det med forskellige lyde, alt efter omgivelserne. *Våd* udtaler hun fx *våw*, mens *glad* realiseres *gla:*, altså uden *ð*, men med forlænget vokal. *ð* er notorisk vanskelig at lære, også for engelsktalende børn. Eigil siger stadig *j* i stedet for *ð*: *uj* (*ud*), *maj* (*mad*) (er det sutten, der er i vejen?) og lyder som en fynbo med københavneraccent (som han har haft et

års tid). Han sagde en tid *pes* for *fisk*. Det er nu længe blevet udtalt rigtigt, men andre ord, som fx *dimseldut* med *l*, har stadig småfejl.

Reduplikation er gentagelse af en eller flere stavelser eller orddele og er et velkendt fænomen i børnesprogsforskningen. Det betjente Hannah sig ofte af i sit første halve mælende år, hvad der førte til dannelser som *gin-gin* om (op)vaskemaskiner: *gin* er fejludtale af *-(ma)skin(e)* og blev en tid også brugt om motorcykler. Eigil kaldte dukken *Sigurd* for *Gugui* og omtalte sig selv som *Gigil*.

Metateser: *Pungepeng* og *udi* er eksempler på, at små børn kan lave vilkårligt om på rækkefølgen af stavelser og ordled, hvad der til tider fører til uforståelige resultater. Det første giver sig selv, det andet dækker over *drivhus* med alle de vanskelige lyde fjernet – og "leddene" byttet rundt. Eigil sagde umiddelbart før skrivende stund *allerste tunge* i stedet for *allertungeste*.

Konsonantsammenfald volder lige så store problemer for småbørn som for voksne italienere, så det andet *-k-* i *kiks* stryger Hannah ganske enkelt. Det er velkendt også fra internationale børnesprogsstudier. Også *s-* foran konsonant skaber problemer: *bise* erstatter *spise*, *sutsko* udtaler Hannah *gugo*, hvor både *-s-* og *-k-* er blevet strøget i anden stavelse. Det er desuden et eksempel på *assimilation*, dvs. en harmonisering af lyde: Lukkelyden i *sko* trækker *s*'et over i et *g*. Eigil er først nu så småt begyndt at kunne udtale (*s*)*tr*-forbindelser rigtigt – han har tidligere udtalt dem som *kr*.

Trykket lagde Hannah i begyndelsen generelt på så mange stavelser som muligt. Fx sagde hun længe *'Hannah 'spiser 'mad*, hvor en færdigudviklet sprogbruger ville respektere enhedstryk og kun betone *mad*, fordi det er den bærende komponent i den faste vending. Det er dog allerede ved at ændre sig.

Sætningsdannelse og konstruktioner (syntaks)

Da Hannah var ca. 1:3 kom hendes *måske* første eksempel på syntaks, nemlig *mi bi*, som skulle forstås som 'mine billeder'. Fra ca. 1:6 kom der tydelige genitiver, *mors jakke*, der var videreudviklet af en mere primitiv form uden suffiks, *jakke mor*, som hun kun brugte i et par uger. Cirka samtidig begyndte hun at danne mere komplekse sætninger, fx *Far synger sang*, altså med objekt. I øvrigt har det imperativisk betydning, ligesom *Far skubber lidt*, når hun ikke kan nå bordet. Nu hører vi allerede sætninger som *Hannah skal u: og køre tur i barnevognen sam: med Far*.

Så længe Eigil kun bruger *ha* og *mad* sammen, og Hannah *mi* og *bi*, er det rimeligt at analysere det sådan, at sammensætningerne for barnet optræder som én uanalyserbar størrelse. Når *mad* så en dag kan udskiftes med *sko*, må man tolke det sådan, at barnet har foretaget en analyse. Det er her, der opstår syntaks – altså når der produktivt kan dannes nye forbindelser med eksisterende elementer.

Eigil har i sin anvendelse af komplekse sætninger for længst løstrevet sig fra idiomatisering og kan nu være

ret kreativ: *jeg havde ellers tænkt mig, at jeg ikke skulle vaske hænder i dag* (grædende, imens hans mor bar ham til håndvasken).

Det er tydeligt, når Hannah opfanger forskellige konstruktioner og anvender dem selv. Det begyndte med simple, kompakte konstruktioner som *også den anden*, en typisk tage tøj på-frase, som skal appellere til tålmodigheden. Siden er hun i en alder af 1:9-10 begyndt at bruge mere komplekse og abstrakte konstruktioner som *der er nogen, der* (fx ... *saver* eller *går på trappen*) ... eller *man kan* ... (ofte omvendt ordstilling: *kan man drikke øl*, hvis hun ser en øldåse). Hun overforbruger dem så i et stykke tid, hvorefter de bundfælder sig og får en mere normal hyppighed.

Selvopfundne ord og det, der ligner

De fleste børn har selvopfundne ord. Hannahs er *gang ni*, som betyder 'mælk'. Det kan vi ikke forklare. Det udviklede sig via *ni*, som pludselig en dag blev suppleret med *gang* med en opadgående tone. Det kan ikke være *glas*, for det var i begyndelsen om modermælk, hun brugte det. Ordet/ordene har holdt sig påfaldende hårdnakket i over et halvt år, men nu konkurrerer det med *mælk*, idet *gang ni* har fået en mere affektiv funktion end *mælk*.

Senere kom et andet tilsyneladende uforklarligt ord til, nemlig 'ada, 'hjælp mig' – og hun omgås tilfældigvis ingen fremmedsprogede i det daglige. Det er allerede erstattet fuldstændigt af *læp da*, som det konkurrerede med et stykke tid.

En *nu* (med stød) derimod var indtil for nylig en sut, og det kan nok forklares med, at hun længe havde problemer med *s*. Også *gogge* er forklaret: Det er en *cykelhjem*; dels er der trestavelsesstrukturen til fælles, den vanskelige *s*-lyd (skriftens *c*), der laves om til en håndterbar konsonant, i øvrigt den samme som i *cykel*; den første vokal er rundet, og den anden er i begge tilfælde en mumlevokal. Midterste konsonant er en lukkelyd, og *-l* optræder i begge ord.

"Fejl" og system

Det er nemt at finde fejl i det lille barns sprog. Mere interessant er det at se på, hvad det er for systemer, der ligger bag den afvigende sprogproduktion, for børn leder konstant efter implicite regler og undtagelser fra dem. Hannah siger som sagt *læp da*, når hun har problemer med et eller andet. Det er frasen *hjælp dig*, der titter frem, men *-lp-* er svært, så det suppleres med en støttevokal – eller også er det en metatase. Pronomenet skal forandres efter sammenhængen (*dig* → *mig*), men Hannah beholder den form, hun selv er blevet tiltalt i. Det er forståeligt, ikke mindst når vi selv tiltaler hende i 3. person frem for med *du* (*Har Hannah sovet godt?*), et klassisk træk fra det affektive parentes, som forældre-børn-kommunikationen kaldes.

Bøjning er et andet centralt problemområde for børn, ikke mindst hvor den afviger fra regelmæssige eller højfrekvente mønstre. Hannah siger *køder*, hvad der er logisk, når det er den form, maden optræder i for hende. Hvad hun ikke ved, er, at ordet

ikke flertal bøjes som den stofbetegnelse, det er. Eigil overgeneraliserer de regelmæssige bøjningsendelser, indtil han får lært undtagelserne. Han bruger f.eks. verbalformerne *fåede, gåede, syngede, skydt* i stedet for de rigtige former *fik, gik, sang* og *skudt*, og substantivformerne *fiske, muser* i stedet for de rigtige pluralisformer *fisk* og *mus*.

Generelt bruger Hannah fælleskøn frem for intetkøn (fx *en hus*). Det gør hun, fordi hun ubevidst vælger den fornuftige strategi at tildele alle substantiver det køn, som er mest udbredt i dansk, frem for at løbe risikoen for at ramme mere forkert ved at bruge intetkøn. Når Eigil laver fejl, lader det også til at være fælleskøn for intetkøn snarere end omvendt, jf. ovenfor om overgeneralisering af de almindeligste bøjningsformer.

Hannahs *præpositionsbrug* er under kraftig udvikling, men den vakler en del. Dels er det langt fra altid, hun overhovedet anvender en præposition, hvor den egentlig er påkrævet: Hun siger fx *ned gulvet*, når hun vil tages op af sin høje stol eller gyngen, eller *inde bordet* ('inde under bordet'); som eksemplerne viser, behøver det dog ikke nødvendigvis være til stor gene for forståelsen. Dels bruger hun indimellem præpositionerne forkert: Hun kan finde på at sige *på skoven*,

på sommerhus og *vi er til stranden*, sikkert fordi hun laver en overgeneraliseret analogidannelse til kendte forbindelser som *på havnen* og *tage til stranden*. Hvem ved, måske skal hun også *på Roskilde*, når hun bliver stor.

Der er masser af kommunikative færdigheder, Hannah mangler. Fx kan hun ikke tale i telefon, hun kan kun *lege*, hun gør det. Så snart Farmor siger noget i den anden ende, er hun så optaget af at lytte, at hun ikke formår at sige noget. Det er en koordinationssevne som først kommer senere.

Vi beretter direkte fra felten, når der sker afgørende forandringer i de fire børns sprog. Hvornår får Johannes og Bjørn (mål og mæle, og hvad siger de? Vil ordforrådet vokse med samme styrke? Hvilke lyde bliver de sidste, der udtales forkert? Hvornår kommer "lege-irrealis"? Følg med i bladet – og følg med i dine egne børns, børnebørns eller nabobørns sprog.

Ken Farø (f. 1972)

postdoc ved Institut for Engelsk, Germanisk og Romansk, Københavns Universitet

Kasper Boye (f. 1972)

postdoc ved Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Københavns Universitet

Forælder

Af Erik Hansen

De allerfleste substantiver har en entalsform og en flertalsform: *et hus – to huse, en mus – to mus, en bog – en del bøger, et skib – mange skibe* osv. Men så er der nogle ord der kun findes i flertal: *mæslinger, mavesmerter, hvedebrødsdage, fagter, indvolde, tyvekoster, aner, penge, honoratiores* og en hel del flere.

Nogle af disse ord betegner noget som ikke kan tælles, altså hverken kan tænkes som ental eller flertal: *kragetæer, viktualier*, men mange af ordene med fast flertal kan sagtens tænkes i ental: *en af tyvekosterne var en sølvlysestage, en af hendes aner er greven af Monte Christo, den værste af vore hvedebrødsdage*.

Men i øvrigt er der flertalsord som ikke engang på den måde kan tages et ad gangen: *løjer og spilopper* betyder vel nogenlunde det samme, og man kan tale om *en af hans spilopper*, men absolut ikke om *en af løjerne*. Andre 100 % flertalsord er *tæsk, fedtegrever, armkræfter, giftetanker, arbejdsforhold*.

Normalt savner man ikke entalsformen af disse ord. Og hvis sprogbrugerne alligevel mangler dem, så laver de dem bare beslutsomt: *en grønsag, en brille, en sydfrugt, en unode* er den slags ret nye entalsformer.

En entalsform af *forældre* var længe en alvorlig eller i det mindste irriterende mangel i det danske sprog.

I gamle dage optrådte *forældre* altid i bundter à to. Sådan er det jo ikke mere, men allerede for mange år siden kunne der være brug for kun at nævne en af forældrene, og derfor opstod entalsformen *forælder* ud fra et rent praktisk behov: *hvis der er en forælder til stede..., det er en god idé at eleven ledsages af en forælder..., den forælder som barnet bor hos...* Det har man vist altid kunnet gøre i engelsk, fx *a letter signed by a parent*.

Entalsformen i dansk kan påvises et par hundrede år tilbage, men første gang den er med i en ordbog, er karakteristisk nok i V. Kristiansens *Ordbog over Gadesproget* (1866), hvor den står mellem folkelige ord, slangudtryk og vulgarismer. For mange er der endnu i vore dage noget rigelig dristigt over *forælder*, men et hurtigt kig i Korpus 2000 viser at det danske folk beslutsomt har givet denne uundværlige form fuld indfødsret. Og fra 1986 er ordet med i Retskrivningsordbogen.

Det manglede jo også bare!

Erik Hansen (f. 1931)
professor emeritus, tidl. Københavns
Universitet

Hvad er det blevet til? En igangværende lydforandring

Af Nicolai Pharao

Ord i talesproget forandrer sig hele tiden, ikke mindst deres udtale. Nogle gange fører sådanne forandringsprocesser kun til en ændring af udtalen i bestemte lydlige forbindelser, som fx den lydforandring der er ved at gøre skriftens *e* og *æ* til et "mørkt" *a* efter *r* som i ordene *ret*, *frem*, *præst*. Andre gange forsvinder en lyd helt sådan at den slet ikke optræder i nogen ord længere, som fx det "bløde" *g* i københavnsk.

I undersøgelser af dansk og i den offentlige debat om variation og forandring i dansk udtale er det især vokalerne der har været genstand for opmærksomhed og til tider stærke holdninger (fx det "flade" *a*, der indtil for relativt nylig har været et stærkt stigmatiseret udtaletæk). Men også vores konsonanter er i løbende forandring. Historisk set har dansk gennemgået en række såkaldte svækkelser i udtalen af konsonanter (jf. Nina Grønnums artikel "Hvad er det særlige ved dansk som gør det svært at forstå og at udtale for andre?" i *Mål og Mæle* nr. 1, 2008). Nogle af disse svækkelsesprocesser fortsætter i større eller mindre grad af ubemærkethed. I denne artikel vil jeg undersøge hvordan det står til med det danske [w] (dvs. udtalen af det skrevne *v* til sidst i ord som *liv*, *syv*, *krav* eller inde i ord som *lave*,

hæve, *tyve*) i en helt bestemt lydlig kontekst, nemlig i ord hvor det i udtalen efterfølges af et "blødt" *d*, som i *kravet*, *lavet*, *hævet*. Som Grønnum nævner, kan [w] her forsvinde sådan at ord som *lavet*, *livet*, *skrevet* kommer til at blive udtalt på samme måde som ordene *ladet*, *liget*, *skredet*. Bemærk at [w] kan falde bort i denne kontekst, men altså ikke altid gør det. Jeg vil netop se på begrænsningerne på hvornår [w] falder bort.

Forsvundet?

Når man studerer en lydforandring der er undervejs, er det interessant at se på de faktorer der er med til at forstærke eller blokere den. I denne undersøgelse ser jeg først og fremmest på sproglige faktorer, nemlig betydningen af tryk, lydlige omgivelser og hvor ofte ordene bruges. Derudover inddrager jeg sprogbrugernes alder for at undersøge om der er forskel på hvor ofte yngre og ældre mennesker udelader deres [w]'er.

I 1980'erne blev talesproget i Nyboder undersøgt, og den undersøgelse er ved at blive gentaget. Det er denne gentagelse der danner udgangspunktet for artiklen. Her fokuseres på de to aldersgrupper i middelklassen der har deltaget i interviewene i den oprindelige undersøgelse i Nyboder og i gentagelsen af den. Der fokuseres

på middelklassen fordi jeg gerne vil undersøge om bortfaldet af [w] før "blødt" *d* kan ses at være helt gennemført i det talesprog som af mange opfattes som standarden for i hvert fald københavnsk udtale. Når der fra tid til anden i den offentlige debat rejses bekymring om forandringer i udtalen, henvises der til ordenes "rigtige" udtale. Den norm der i disse tilfælde udgør grundlaget for at afgøre hvad der er den "rigtige" udtale af et ord, er oftest den udtale man kan høre i middelklassen, gerne i den lidt ældre generation. Derfor er det interessant at høre om en gruppe af mennesker der er udvalgt til at være repræsentative for netop denne samfundsgruppe, udviser de tendenser til forandring i udtalen som er blevet observeret tidligere. Hvis denne lydforandring også er almindelig i middelklassens talesprog, kan det tages som et tegn på at bortfald af [w] før "blødt" *d* er ved at blive normen snarere end undtagelsen i almindelig daglig tale.

En anden observation der ofte drages frem i debatten om lydforandringer, er de yngre menneskers tendens til at udtale ordene mere sjuksket end ældre mennesker. Hvorvidt udtaleforandringer skal opfattes som sjukskeri eller effektivisering, afhænger vist af de ører der hører, men under alle omstændigheder er det interessant at undersøge om formodningen holder stik: Har den yngre generation større tendens til at udelade [w] før det "bløde" *d* end den ældre generation? Hvis den har det, vil det ikke blot støtte den almindelige opfattelse af udtaleforskelle mellem yngre

og ældre, men også være tegn på at lydforandringen endnu er i gang og måske tættere på at blive helt gennemført i daglig tale.

For di undersøgelsen i Nyboder er blevet gentaget, vil det også være muligt at undersøge om tendensen til bortfald af [w] styrkes eller svækkes når sprogbrugerne bliver ældre. Det er muligt fordi gentagelsen af undersøgelsen i Nyboder er udført med nøjagtigt de samme mennesker som dem der deltog i den oprindelige undersøgelse. Man kan altså sammenligne den enkelte sprogbrugers udtale i midten af 1980'erne med hans eller hendes udtale i dag, sådan at undersøgelsen af en lydforandring ikke kun skal foretages ved at sammenligne forskellige generationers udtale, og på baggrund af dette konkludere om en forandring er i gang. Sammenligning af forskellige generationers udtale er ellers den traditionelle metode til undersøgelser af moderne lydforandringer. Det meste af vores viden i dag stammer fra den type undersøgelser. I denne artikel begynder jeg med sådan en undersøgelse af forholdene for [w] i optagelserne fra midten af 1980'erne, dernæst undersøges de samme personers udtale i dag, og til sidst ses der på hvordan det står til med [w] i forskellige ord.

Bortfald af [w] i midten af 1980'erne i københavnsk

I den oprindelige undersøgelse af talesproget i Nyboder deltog 22 personer fra middelklassen. 12 af dem var født mellem 1946 og 1962, og 10 af dem var født mellem 1967 og 1973, og de to grupper udgør her hhv. den æl-

dre og den yngre generation. Alle deltagerne blev optaget på bånd i deres hjem i samtale med en interviewer fra Københavns Universitet. Fra interviewers side blev der gjort mest muligt for at situationen skulle minde om en almindelig, afslappet samtale mellem to ligestillede. Det er klart at en samtale mellem to mennesker der aldrig har mødt hinanden før, og som tilmed bliver optaget på bånd, ikke er det samme som en samtale mellem to venner der jævnligt mødes og kender hinanden godt. Ikke desto mindre udgør disse optagelser nogle af de mest uformelle og afslappede eksempler der findes på talesproget fra midten af 1980'erne. Det gør disse optagelser ideelle til at undersøge hvordan lyden [w] behandles før det "bløde" *d* i almindelig løbende tale. Lars Brink og Jørn Lund har allerede i 1975 studeret lydforandringer i moderne dansk, og det er hos dem, man finder den første beskrivelse af at det oprindelige [w] før "blødt" *d* er ved at forsvinde. De bemærker at bortfaldet af [w] i denne kontekst ikke er blevet obligatorisk, i modsætning til bortfald af [j] i samme stilling, dvs. at det oprindelige [j] midt i ord som *meget*, *liget* og *tøjet* nu ikke længere udtales, bortset fra i overtydelig læseudtale. Altså, hvor man før har kunnet sige "*majet*, *li:'jet*, *tåj'et*", udtaler (næsten) alle i dag disse ord som "*ma:et*, *li:'et*, *tå:'et*". Ved at undersøge tendensen hos de to generationer af mennesker i Nyboders middelklasse kan vi finde ud af om [w]-bortfald er blevet endnu mere fremskreden, og om det måske er helt gennemført hos den yngre generation.

Når man vil undersøge om der er forskel på variationen i udtalen hos to generationer, er det nødvendigt at forsøge at kontrollere sammenligneligheden af de forskellige optagelser med deltagerne. Ud over at talestilen gerne skulle være ens, er det mindst lige så vigtigt at sikre at de forskellige lydige faktorer der kan påvirke udfaldet, er ens. Tendensen til [w]-bortfald siges hos Brink og Lund at være større i stavelser uden tryk end i stavelser med tryk, sådan at [w] fx oftere falder bort i ordet *oplevet*, hvor *lev* ikke har tryk, end i ordet *levet*, hvor *lev* har tryk. Dette stemmer overens med undersøgelser fra mange andre sprog hvor tendensen til bortfald af lyde også er størst i tryksvage stavelser. Derfor inddrages graden af tryk i den statistiske analyse af tendensen til [w]-bortfald i middelklassens talesprog i Nyboder i 1980'erne. Brink og Lund bemærker også en sammenhæng mellem tendensen til [w]-bortfald og den foranstående vokals udtale: [w] falder kun sjældent bort efter korte "mørke" vokaler som i *ravet*, *sovet*, *bidraget*, *torvet*. Særligt sjældent er, igen iflg. Brink og Lund, bortfald af [w] efter vokalen *i* som i ordet *livet*. Derfor indtager jeg også udtalen af den foranstående vokal i analysen af bortfald af [w] før "blødt" *d*.

Der er kun en lille forskel på de to aldersgruppers tendens til at slette [w] før det "bløde" *d*. Stort set alle mennesker har overvejende tendens til at gøre det. Ikke desto mindre er der en i statistisk forstand signifikant tendens til at de yngre mennesker oftere sletter [w] før "blødt"

d end ældre: For gruppen af yngre sprogbrugere falder [w] bort i 87 % af alle tilfælde, mens det for de ældre sprogbrugere "kun" sker i 72 % af tilfældene. Lydforandringen lever altså, som ventet, i bedste velgående i midten af 1980'erne, og den ser endda ud til at være i fortsat fremgang hos de yngste i forhold til de ældste. Men man kan også se at [w] ikke falder bort hver gang det optræder før det "bløde" *d*. Der må altså være sammenhænge hvor [w] bevares, også hos folk der på optagetidspunktet kun er i slutningen af teenageårene.

Ud over at tage højde for trykket kan vi også undersøge om det stadig spiller den rolle tidligere undersøgelser har fundet. Undersøger vi forskellen på tendensen til at slette [w] i stavelser med tryk over for tendensen til at slette [w] i stavelser der ikke har tryk, kan vi ikke se at trykket skulle have indflydelse på [w]-bortfald da der mod forventning er lige så stor sandsynlighed for at [w] falder bort i et ord som *levet*, som i et ord som *oplevet*. Det er dog kun når vi betragter gruppen som helhed. Hvis vi ser på hvad trykket betyder i de to generationer hver for sig, tegner der sig et andet billede. For den ældre generation viser der sig en forskel på tendensen til bortfald af [w] som afhænger af om stavelsen har tryk eller ej: Hos de ældre falder [w] bort i 77 % af de stavelser der ikke har tryk, dvs. i ord som *oplevet*, men også i et ord som *blevet*, der kun sjældent har tryk i sammenhængende tale. Derimod falder det kun væk i 59 % af de stavelser der har tryk, dvs. i ord som *levet* og *toget*. Selvom trykket altså

langt fra beskytter mod bortfald af [w], så er der alligevel en tendens til at det oftere bevares når stavelsen har tryk. Denne tendens er derimod forsvundet hos den yngre generation. For dem er der lige stor tendens til bortfald af [w], uanset om stavelsen har tryk eller ej. Det tyder på at selvom forandringen endnu ikke er gennemført fuldstændig hos den yngre generation, så har en af de faktorer der før begrænsede tendensen til [w]-bortfald, mistet sin betydning.

For begge generationer gælder det dog at [w] ikke altid falder bort, heller ikke i stavelser uden tryk hos de yngre. Som nævnt har tidligere undersøgelser fundet at [w] oftere falder bort efter fortungevokaler end efter bagtungevokaler, medmindre vokalerne er høje, dvs. at de udtales med tungen placeret relativt tæt på ganen, som fx *i* og *o* – for de høje vokaler var tendensen i hvert fald tidligere modsat. Det var altså mere almindeligt at [w] faldt bort efter *e*, *ø*, *æ* og det lyse *a*, dvs. i ord som *levet*, *løbet*, *slæbet*, *lavet*, end at det gjorde det efter det lyse og det mørke *å* og det mørke *a*, altså i ord som *toget*, *tovet*, *skrabet*. Den forskel går igen hos begge generationer i optagelserne fra midten af 1980'erne: Hvor 82 % af de [w]'er der forekommer efter en fortungevokal, bliver slettet, så sker det kun for 9 % af dem der forekommer efter en bagtungevokal.

Bortfald af [w] i begyndelsen af 2000'erne

Undersøgelsen af tendenserne i 1980'erne viser altså at bortfald af [w] er meget almindeligt, selvom det

endnu ikke er obligatorisk, i afslappet løbende tale. Spørgsmålet er nu hvordan det er gået med [w] siden da hos de mennesker vi her har set en tendens hos: Har de fået større eller mindre tendens til at slette deres [w] før det "bløde" *d*?

Lad os først se på den ældre generation: Har de intensiveret tendensen til [w]-bortfald, eller er de blevet mere konservative i deres udtale? De har slet ikke ændret sig. Som gruppe betragtet er der ingen statistisk signifikant forskel på udtalen hvad angår [w] før "blødt" *d* i den ældre generation når vi sammenligner deres udtale i 1980'erne med deres udtale i dag. Der er således endnu ord hvor man kan høre [w] udtalt selvom der følger et "blødt" *d* efter, men det almindeligste er stadig at slette [w]'et.

Hvad med den yngre generation? De havde allerede i 1980'erne større tendens til at slette [w] før "blødt" *d* end den ældre generation. Er denne tendens blevet stærkere? Ja, det er den ifølge de statistiske analyser, men det er små forskelle vi ser i sammenligningen. Hvor de før slettede [w] i 87 % af tilfældene, sletter de yngre nu [w] i 95 % af tilfældene. Forandringen fortsætter således i den forventede retning, nemlig med større tendens til [w]-bortfald i optagelserne fra i dag end i optagelserne fra midten af 1980'erne, men kun i den yngre generation.

Selvom tendensen til bortfald stiger, er den dog endnu ikke obligatorisk. Sandsynligheden for at [w] slettes, er stadig lige stor, uanset om der er tale om en trykstærk eller en tryksvag stavelse. Det lader altså til

at ophævelsen af trykkets betydning for tendensen til [w]-bortfald, som vi så i optagelserne fra 1980'erne, stadig gælder. Der er også stadig forskel på tendensen til bortfald af [w] afhængigt af hvilken vokal der kommer før: Bortfald efter fortungevokal sker i 96 % af tilfældene hos den yngre generation, mens det kun sker i 50 % af tilfældene efter bagtungevokaler. Men det er ikke kun i ord hvor [w] kommer efter en bagtungevokal, at lyden bevares. Faktisk indeholder størstedelen af de ord hvor [w] bevares, en fortungevokal. Det er altså ikke alene den lydlige kontekst der "beskytter" mod bortfald af [w]. Der må være noget andet på færde.

Lydforandringer eller ordforandringer?

Indtil nu har vi set på forandringer af en enkelt lyd [w] når den står i naboskab med en bestemt anden lyd, det "bløde" *d*. Ligesom vi kan inddrage lydlige forhold til bedre at forstå hvornår [w] falder bort, så kan en analyse af hvilke ord lyden forekommer i, og hvordan dette hænger sammen med tendensen til at slette [w]'et, give os indblik i hvordan vores brug af de enkelte ord er med til at forme de lydforandringer der er i gang, og især hvordan de udbredes. Det er ikke alle ord der bliver brugt lige ofte. De fleste af os siger fx oftere *blevet* end vi siger *levet*. Hvor hyppigt et ord anvendes i løbende tale, dvs. ordets frekvens, har vist sig at have betydning for udbredelse af en lydforandring i mange forskellige sprog, og tendensen er klar: De lydforandringer der kan betragtes som

svækkelser, rammer som hovedregel først de ord vi bruger meget ofte, og senere de ord vi bruger sjældent. Selvom en lydforandring kan blive undtagelsesløs med tiden, så spiller ordenes frekvens tilsyneladende en rolle for igangværende lydforandringer – det ser ud til at vi har en tendens til at udtale hyppige ord hurtigere end sjældne ord.

Kan vi også i optagelserne fra Nyboder spore en effekt af frekvens i tendensen til bortfald af [w]? Man kan inddеле frekvensen af de ord der indeholder [w] før "blødt" *d*, i fire niveauer. Det mest frekvente ord er *blevet*, det næstmest frekvente ord er *lavet*, herefter kommer det lidt sjældnere ord *prøvet*, og til sidst den store restkategori af noget mere lavfrekvente ord, som her er alt fra *skrevet* og *oplevet* til *gravet* og *Vesterhavet*. Den sidste type ord er blevet lagt sammen i én kategori fordi de statistiske analyser har vist at ord som *skrevet*, der forekommer hyppigere end et sjældent ord som *revet*, hverken har større eller mindre tendens til at blive udtalt uden [w] end selv de meget sjældne ord. Det er naturligvis ikke altid muligt at afgøre hvor ofte bestemte relativt sjældne ord udtales med og uden [w], da de somme tider kun forekommer en enkelt gang i de samtaler der er blevet analyseret. Derfor må ordene slås sammen i grupper som man så kan analysere for deres tendens til at blive udtalt uden [w]. Tendensen er som ventet: Sandsynligheden for [w]-bortfald bliver mindre, jo sjældnere et ord det forekommer i. Det er altså mere almindeligt at [w] falder bort i *blevet*,

lavet og *prøvet*, end at det falder bort i *hevet*, *gravet* og *revet*. Ser man yderligere på sammenhængen mellem generation og ordfrekvens, finder man at der også her er forskel på de yngre og de ældre sprogbrugere. I begge grupper er tendensen til at slette [w] størst i de højfrekvente ord, men hos de yngre slettes [w] altid i de højfrekvente ord, og det er ikke tilfældet hos den ældre gruppe af mennesker. Hos dem kan man både i optagelserne fra 1980'erne og fra i dag høre ordene *blevet* og *lavet* udtalt med [w]. Det forekommer aldrig hos gruppen af yngre mennesker. Og den stigende tendens til [w]-bortfald vi så hos den yngre generation, hænger også sammen med ordfrekvens: Bortfald af [w] forekommer hyppigere i lavfrekvente ord i optagelserne fra 2000'erne end i optagelserne fra 1980'erne.

Sammenfatning

De analyser der er blevet præsenteret her, viser tendenser hos grupper af mennesker og grupper af ord. Disse tendenser kan brydes, men når vi ser samlet på fordelingen af ord udtalt med og uden det oprindelige [w], er der tre forhold der springer i øjnene:

1. [w]-bortfald er meget udbredt i løbende, daglig tale,
2. yngre mennesker har lidt større tendens til at udelade [w] end ældre mennesker har,
3. [w] falder oftest væk i meget hyppige ord.

Lydforandringen er altså ikke blevet helt gennemført i løbet af en enkelt generation, men den er meget almindelig, og det ser ud til at udtale uden [w] før "blødt" *d* er ved at blive

normen snarere end undtagelsen. Om [w]-bortfald vil blive undtagelsesløst i løbende, daglig tale, kan kun tiden vise.

Nicolai Pharao (f. 1974)
ph.d.-stipendiat, Institut for Nordiske
Studier og Sprogvidenskab, Køben-
havns Universitet

Løsningser til bagsidequizzen:

1. vuggestue (bagudrettet harmonisering: st bliver til *d*, som påvirker *g*)
2. bukser (undgået konsonantsammenfald)
3. Rasmus Klump (kun første stavelse af fornavnet udtales; tilnavnet ukendt og erstattes af et kendt ord)
4. remoulade (jf. 3.)
5. tårne fuldmange sank i grus (grus ukendt, blandes sammen med juice, som ikke kan udtales rigtigt)
6. skytsengel min (sk-, -ts og -l er svære)
7. brød
8. Zoologisk Have
9. kælderen
10. stol
11. skraldespand
12. melon (første stavelse forveksles med kræve-adjektivet)
13. Rebecca (første, ubetonede stavelse stryges, og konsonanten hærdes)
14. sikkeladetus (det ukendte vrøvlord i børnesangen associeres med no-
get kendt)
15. vindmølle (harmonisering af *n* med *m*)
16. ske
17. fisk
18. isbjørn (s er svært; desuden foran konsonant)
19. brændenælde (metatase for at undgå konsonant foran *r*)
20. Benjamin (konsonantsammenfald stryges)
21. smør
22. ost (metatase)
23. Bernhard
24. svømmedriller
25. rosiner

Frem for frem for fremfor

Af Søren Brandt

Det vanskeligste spørgsmål i den danske retskrivning er "Skal det i ét eller flere ord?". Gunnar Nissens over 100 sider store opslagsbog med denne titel er udkommet i adskillige udgaver, og lige meget har det hjulpet. Selv formanden for Dansk Sprognævn, professor Erik Hansen, kan såmænd finde på at skrive normstridigt når han er på udebane, f.eks. i *Mål og Mæle* 1993, nr. 3, s. 30: "Selvfølgelig er vore dage allesammen gode og fulde af succes". Jamen Erik dog – alle sammen skal jo i to ord – det står selv i Retskrivningsordbogen.

Mere præcist: det fremgår af Retskrivningsordbogen; men det står der ikke særlig tydeligt. Når man slår op, så finder man ikke noget mellem *allerunderdanigst* og *allesjælesdag*, og deraf forventes man så at kunne slutte at *alle sammen* skal skrives i to ord. Og det kan man så overbevise sig helt om ved at slå op på ordet *al* (ikke *alle*: det skal jo ikke blive for nemt, det her), hvor man ganske rigtigt finder eksemplerne *i alt, alt i alt, ..., alt sammen, alle sammen* – der var den! Det kunne jo være mere pædagogisk anlagt; men det må skolebørnene lære at leve med. [Det er blevet mere pædagogisk i 2. udgave 1996.]

Det fremgår endvidere af ordbogens retskrivningsregler (§ 19, indledningen) at "Om en ordforbindelse skrives i ét eller flere ord, kan ikke

altid udledes af udtalen. Skrivebrugen afhænger da undertiden af forbindelsens grammatiske funktion eller dens betydning, men som regel er der blot tale om en hævdvunden praksis".

Problemet har interesseret to læsere, hvoraf den ene undrer sig over at *om bord* i ordbøgerne står i to ord, men i aviserne ofte skrives som ét. Den anden har stødt sin retskrivning på *frem for*, som hun har været vant til at skrive i ét ord som man i nogle tilfælde korrekt skulle før 1986, og hun vil gerne vide "med hvilken begrundelse ændringen er påbudt af Dansk sprognævn".

Selv om sprognævnet jo er de nærmeste at rette spørgsmålet til, har jeg dog i dette tilfælde et bud på hvad der ligger bag. Den tidligere retskrivning havde nemlig en undtagelsesregel for bl.a. *fremfor*, der skulle skrives i ét ord når det anvendtes om ikke-rumlige forhold, og det hed derfor "fremfor alt" men "føre tiltalte frem for dommeren". Denne undtagelse findes ikke mere, og det er jo en vis lettelse.

Reglen er nu undtagelsesløst at forbindelser af biord og forholdsord skrives i to ord, når forholdsordet har en styrelse, ellers i ét ord: "frem for alt; inden for sit fag er hun en kapacitet; kom indenfor!". Reglen gælder også når styrelsen ikke står lige efter forholdsordet: "De store byer kører vi

altid uden om". Selv om der tit synes mod denne regel, er den egentlig enkel og klar nok, og det er ikke her de store problemer ligger.

De kommer derimod når der blot er tale om en hævdvunden praksis. Så er der ingen faste regler, og man finder ikke megen konsekvens i hvad der skal skrives i ét og hvad i flere ord. Tommelfingerreglen er dog, at to småord (forholdsord, biord, bindeord) skrives sammen, f.eks. *tilsammen*, mens forbindelser der indeholder et navneord eller tillægsord, skrives i to ord. f.eks. *af sted*, *i alt*. Den sidste type omfatter mange forholdsordsled der har fået helt faste betydninger og ikke længere føles som opbygget af to ord der hver bidrager med sin delbetydning. Det gælder udtryk som *om bord*, *i går*, *til dels* og mange, mange flere, også med tillægsord som styrelse: *på ny*, *for længst*, *for nylig*.

Der er selvsagt undtagelser i begge retninger fra den nævnte regel: småordsforbindelserne som *om*, *om end* skal i to ord [fra 2001 dog også *omend*], mens ret gennemskuelige

forbindelser som *ifølge*, *medmindre*, *ligesom*, *overalt* skal sammenskrives, og det er overordentlig almindeligt at selv omhyggelige sprogbrugere fraviger den til enhver tid gældende norm. Eksempelvis skrives *med mindre* i to ord i 20 til 25 procent af de tilfælde hvor udtrykket forekommer, også i juridiske tekster, hvor det jo især hører hjemme. Her i rubrikken samskriver jeg ret systematisk *iøvrigt*, *idag*, og i det hele taget har man kun to muligheder: hvis man *vil* følge den autoriserede retskrivning må man slå alt op; ellers kan man gøre som det passer én. Retskrivningsordbogen er jo ikke et "påbud" i højere grad end en kogebook er det.

Søren Brandt (f. 1939)

Søren Brandts sprogrubrik blev bragt første gang i *Weekendavisen* d. 15. april 1994. I løbet af 2009 bringer *Mål og Mæle* i alt fire af Søren Brandts sprogrubrikker fra *Weekendavisen*. Rubrikkerne bliver bragt med forfatterens tilladelse og for at fejre, at han i år fylder 70.

Hvordan genkender vi et spørgsmål?

Af Rita Therkelsen

Man spørger når der er noget man ved at man ikke ved, eller noget som man er i tvivl om, og som man gerne vil vide. Man spørger en som formodes at vide det man ved at man ikke ved, eller som man er i tvivl om. Og den adspurgte skal svare (efter evne). Og sådan bliver vi klogere – eller i hvert fald mere vidende. Men hvordan finder vi ud af at der er blevet stillet et spørgsmål? På skrift er det som regel let nok, der har vi det uundværlige og entydige spørgsmålstegn. Men i samtaler bliver det straks mere broget, og i det følgende ser jeg derfor på spørgsmål i samtaler.

Spørgsmålsform

På dansk, og på mange andre sprog, kan man tit genkende et spørgsmål på sætningens form, og der er to muligheder, *hv-spørgsmål* og *ja/nej-spørgsmål*:

1. *Hv-spørgsmål* er spørgsmål der starter med *hvem, hvad, hvor, hvordan, hvorfor, hvornår*, osv. Der genkender man simpelt hen spørgsmålet på at sætningen starter med et *hv*-ord, og *hv*-ordet udpeger hvor afsender har et hul i sin viden.
2. I *ja/nej-spørgsmål* kommer udsagnsordet først:

Kommer ulven?

i modsætning til fremsættende sætninger hvor der bliver givet en oplysning, og hvor udsagnsordet kommer efter *ulven*:

Ulven kommer!

Der er også en tredje type spørgsmål, *eller-spørgsmål*. Selvom det har form af et *ja/nej-spørgsmål*, kan man ikke svare ja eller nej på det – man får et valg mellem to muligheder: *Vil du have kaffe eller te?*

Det er interessant at se på spørgsmål i samtaler af tre grunde. For det første fordi spørgsmål ikke altid bliver stillet med sætninger med spørgsmålsform. For det andet fordi sætninger med spørgsmålsform ikke altid fungerer som spørgsmål. Og for det tredje fordi vi stiller mange spørgsmål som ikke er "rigtige" spørgsmål, dvs. hvor vi spørger og forventer svar, men hvor vi ikke stiller spørgsmålet for at få noget nyt at vide.

Spørgsmål der ikke har spørgsmålsform

Mange af de spørgsmål vi stiller, har ikke form af ja/nej-spørgsmål eller hv-spørgsmål. De ligner til forveksling en fremsættende sætning hvor der bliver givet en oplysning:

Så du kommer i morgen (!/?)

Og sneen falder tidligt i Osaka (!/?)

Peter er måske allerede kommet (!/?)

Jeg ved ikke om jeg skal vælge den røde eller den grønne (!/?)

Vi er sjældent i tvivl om hvornår den slags sætninger skal opfattes som en oplysning eller som et spørgsmål. Men hvordan ved vi det? Det må, kunne man mene, være på grund af tonefaldet, nemlig at spørgsmålet har "spørgende tonefald", som så ville svare til spørgsmålstegnet på skrift. Men sådan forholder det sig ikke. Det er blevet undersøgt for nylig af Nina Grønnum og John Tøndering, som har fundet at der ikke nødvendigvis er forskel i tonefald i den slags fremsættende sætninger når de fungerer som spørgsmål, og når de fungerer som oplysninger. Vi kan altså ikke altid høre på sætningsmelodien om det er et spørgsmål eller en oplysning. Men vi forstår det ikke desto mindre stort set hver gang, lynhurtigt og ubevidst,

når det er et spørgsmål. Og forklaringen skal hentes i indholdet, altså det der bliver spurgt til, kombineret med vores viden om verden og om hinanden.

Hvis jeg siger til dig, *så du kommer i morgen*, oplyser jeg dig om noget som kun du kan vide, og da vi begge ved at jeg ikke kan se dine hensigter inde i dit hoved, er det ment som et spørgsmål, og det bliver opfattet som et spørgsmål. Det er systematikken i mange af den slags spørgsmål – at afsender på overfladen oplyser om noget som kun modtager kan vide. Det samme gælder og *sneen falder tidligt i Osaka*. Den sætning vil blive tolket som en oplysning hvis det er mig der har været i eller læst om Osaka. Hvis det er dig, bliver sætningen tolket som et spørgsmål – tolkningen afhænger af vores indbyrdes kendskab til hinandens viden. Det samme gælder for *Peter er måske allerede kommet*. Hvis situationen er sådan at vi begge ved at kun du ved noget om Peter, er det ment som og bliver opfattet som et spørgsmål. *Måske hjælper på vej*, med *måske* udtrykker afsender tvivl, og tvivl er også udgangspunkt for at stille et spørgsmål. Men det er ikke nok at udtrykke tvivl, *Peter er måske allerede kommet*, kan også være min oplysning til dig om at jeg kunne tro at Peter er kommet, men er usikker på det. I nogle tilfælde udløser udtryk for tvivl med stor sandsynlighed et spørgsmål. Det er som i *jeg ved ikke om jeg skal vælge den røde eller den grønne*. Her angår tvivlen mig selv, hvad jeg skal vælge, og du vil højst sandsynligt opfatte det som et spørgsmål a la 'hvad synes du jeg skal vælge?'. Men igen kommer det an på hvem vi er, og hvilket kendskab vi har til hinanden. Hvis jeg fx er et notorisk brokkehoved der aldrig lytter

til gode råd, vil du nok ikke opfatte det som et spørgsmål; hvis du er indretningsarkitekt, og jeg er farveblind, må det være et spørgsmål.

I samtaler stiller vi mange spørgsmål som ikke har spørgsmålsform. Trine Heidemann har lavet en større undersøgelse af spørgsmål i almindelige hverdagsamtaler, og der er der ca. en fjerdedel af spørgsmålene der ikke har spørgsmålsform. Tallet kan selvfølgelig kun give et fingerpeg, det er i det hele taget svært at måle. Men undersøgelsen viser at spørgsmål som ikke har spørgsmålsform, bliver tolket korrekt, ubesværet og ubevist. Det er faktisk imponerende. Vi kan ikke umiddelbart høre at det er et spørgsmål på sætningsmelodien, men vi trækker på den viden vi har om verden, om hinanden og om hinandens viden om verden – og regner så ud at det må være et spørgsmål. Det viser også at det at forstå hinanden ikke kun kræver kendskab til det sprog man taler. Det kræver mindst lige så meget indføling med andre mennesker og kendskab til sociale spilleregler. Og det kræver, med hensyn til spørgsmål, at man har lært, er blevet opøvet i, hvad spillereglerne er for at stille et spørgsmål. Det tager tid, hvad de følgende eksempler viser.

Sætninger der har spørgsmålsform, men som ikke er spørgsmål

Når sætninger der har spørgsmålsform, ikke er spørgsmål, er det som regel ordrer eller bebrejdelser. Vi kan tage den klassiske først:

Hvor mange gange skal jeg sige det?

Det er ikke et spørgsmål, det er en irriteret ordre om at holde op. Mekanismen i det er at modtager ikke kan kende svaret, af-

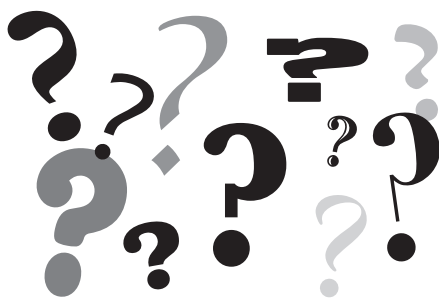
senders hensigt kan derfor ikke være at stille et spørgsmål, og i samtaler forventes vi at reagere på hensigten, ikke på det der bliver sagt ordret. Uanset hvad der bliver svaret – 27 gange, 55 gange, eller det korrekte svar, nemlig at modtager ikke kender svaret: *Jeg ved ikke hvor mange gange du gider sige det* – så er det flabet at svare på det som om det var et spørgsmål, det giver nemlig ikke mening at spørge om noget som både afsender og modtager ved at modtager ikke ved. Og omvendt giver det ikke mening at spørge om noget som afsender helt klart ved ud fra situationen. Her forleden, fx, hoppede min niece på 6 år lystigt larmende ned fra det tredjesidste trappepetrin i opgangen. Hendes far kommer ud, kigger og siger:

Hvad laver du?

Hvorefter hun svarer, som sandt er: *Jeg hopper ned ad trappen. Øh ja, siger den pædagogiske far lidt forvirret, jeg mente, hvorfor gør du det?* Det blev ordren jo ikke mere klar af, men *hvad laver du* er for faren helt klart ikke et spørgsmål – fordi han "spurgte" til noget som både hun og han ved og

kan se og høre. Min niece er så ikke helt med på afkodningen af de finere nuancer ved spørgsmål endnu, hun genkendte bare spørgsmålsformen og svarede – men det kommer. En variant af typen hvor afsender kender svaret og modtager også formodes at kende det, er det man kunne kalde en bebrejdende påmindelse: *Hvorfor var det nu du ikke skulle gøre det der? Hvad var det vi aftalte i går? Hvad sagde jeg?* Det er værd at bemærke at når de tre eksempler skal tolkes som bebrejdende påmindelser, så forudsætter det tit at "spørgeren" har social myndighed over "svareren", eller at spørgeren har vundet et psykisk overtag (*Hvad sagde jeg?*) – man ville typisk indlæse en situation hvor det er en voksen der bebrejder et barn. Og det er også værd at bemærke at i en anden situation med en anden rollefordeling kan *Hvad var det vi aftalte i går?* sagtens fungere som et rigtigt spørgsmål – jeg kan fx have glemt hvad vores aftale gik ud på.

Til denne her kategori, sætninger der har form af spørgsmål, men som ikke fungerer som spørgsmål, hører i øvrigt også en type som man kunne kalde lokke-på-glat-is-ikkespørgsmål som selv indeholder svaret, fx *Hvor tit udkommer et ugemagasin?* og *Sørens far havde 3 sønner. Den ene hed Rip, den anden hed Rap. Hvad hed den tredje?* Og desuden er der, nu hvor vi er i genren, de spørgsmål det slet og ret er umuligt at svare på: *Hvad er forskellen på en elefant?* (Det "korrekte" svar er: *Den går hverken med slips*). Her er vi så ude i det sproglige overdrev som udnytter spørgsmålsformen til det yderste...

Spørgsmål som ikke er "rigtige" spørgsmål

Hvis vi går med på, som beskrevet i indledningen, at et rigtigt spørgsmål er et spørgsmål hvor afsender ved at han/hun ikke ved noget, eller er i tvivl om noget, og derfor spørger en som formodes at vide det, eller kunne afklare tvivlen, og modtager skal svare, så er der mange spørgsmål som ikke er rigtige spørgsmål. Det er spørgsmål i den forstand at afsender oprigtigt spørger, dvs. gerne vil have svar, men ikke for at få noget nyt at vide.

Der er for det første de tilfælde hvor afsender kender svaret, men spørger alligevel. Der er det retoriske spørgsmål, nemlig hvor afsender selv svarer. Retoriske spørgsmål gør tekster og taler dynamiske og "dialogiske", dialogiske i gåseøjne, for det er jo fingeret dialog. I samtaler er effekten af retoriske spørgsmål tit belærende fordi afsender ved at stille spørgsmålet og selv svare antyder at modtager burde have været kvik nok til at stille det. Der er for det andet eksamensspørgsmålet, eller tjekspørgsmålet, hvor afsender (læreren) kender svaret, men spørger modtager (eleven) for at tjekke om modtager kender svaret. Afsender får ikke no-

get nyt at vide om det der blev spurgt til, fx *Hvornår døde Napoleon?* men får ny viden om modtagers viden. Tjekspørgsmål kan man ikke genkende på formen – det ligger udelukkende i de roller samtaleparterne har – den der stiller tjekspørgsmål, har en social myndighed til at kontrollere om modtager har den efterspurgte viden i den pågældende situation.

En anden type "ikke rigtige spørgsmål" er spørgsmål der bliver stillet for at få noget nyt frem, men hvor afsender ikke nødvendigvis er interesseret i at kende svaret. Der er for det første hvad man kunne kalde terapeutiske spørgsmål eller coachspørgsmål – psykologen eller coachen der stiller spørgsmål og gerne vil have svar, men formålet er ikke at psykologen skal blive klogere, formålet er at klienten skal erkende noget nyt om sig selv ved at høre sig selv svare. Man kunne kalde det at spørge på andres vegne, og det ser man i andre forbindelser også: Man kan spørge fra nogen, og ved forhør fx er det ikke altid udspørgeren der er interesseret i svarene, udspørgeren skal bare skaffe svar til protokollen. Journalister spørger også ofte udelukkende på andres vegne. Og igen er det sådan at vi genkender de spørgsmålstyper fordi vi kender rollefordelingen i samtalen og ved hvad spørgeren er ude på, så at sige.

Så hvordan genkender vi et spørgsmål?

Det viser sig at svaret på spørgsmålet i titlen ikke er så enkelt. Vi har på den ene side to spørgsmålsformer, hv-spørgsmål og ja/nej-spørgsmål, hvor

vi genkender spørgsmålet på sætningens form. På den anden side skal sætninger med spørgsmålsform ikke altid opfattes som spørgsmål, men også som ordrer eller irettesættelser. Vi stiller desuden mange spørgsmål ved hjælp af fremsættende sætninger hvor vi oplyser modtageren om noget som kun modtageren kan vide. Og når afsender udtrykker tvivl om noget, kan det også blive forstået som et spørgsmål, men ikke altid. Set i det lys er det faktisk imponerende hvor gnidningsfrit vi normalt forstår hinanden i samtaler.

Den overordnede forklaring er at det der bliver sagt, og måden hvorpå det bliver sagt, kun er en lille del af det vi trækker på når vi forstår hinanden. Vi trækker mindst lige så meget på vores viden om verden og vores viden om hinandens viden og hensigter, og vi trækker på vores kendskab til hvordan vi bruger sproget i forskellige situationer hvor der er forskellige roller indbygget og forskellige formål med samtalen. Den viden er social og kulturel, og vi lærer det stille og roligt i vores opvækst samtidig med at vi lærer sproget og sprogbrugen. At den viden er nødvendig for at vi kan forstå hinanden og komme til forståelse med hinanden, er heldigvis ikke noget vi tænker over når vi taler sammen. Det er først når en sprogforsker stiller et dumt, banalt – retorisk – spørgsmål, at det bliver tydeligt.

Nogen spørgsmål?

*Rita Therkelsen (f. 1959)
lektor, Roskilde Universitet*

Ja til sprog!

Af Thomas Harder

Da jeg i 1978 begyndte at læse antik-historie ved Københavns Universitet, konstaterede vores professor, at holdets latinkundskaber ikke var tilfredsstillende, og arrangerede derfor et *Brush up your Latin*-kursus af en dobbelttimes varighed for at sikre, at alle havde et vist begreb om, hvordan man tydede en latinsk indskrift. Bøger og artikler på engelsk, fransk og tysk læste vi rutinemæssigt, selv om ikke alle var lige godt hjemme i hovedsprogene. 30 år senere fortæller universitetslærere, at den ene halvdel af de studerende på fx litteraturvidenskab ikke kan læse tysk, og at den anden halvdel ikke kan læse fransk. Undervisningen baseres derfor næsten udelukkende på dansk- og engelsksprogede tekster. Det er en alvorlig indskrænkning i forhold til mulighederne for bare 10-15 år siden, og der er ikke noget, der tyder på, at situationen vil blive bedre i de kommende år.

I 2008 havde under 20 % af studenterne lært fransk i gymnasiet, og under halvdelen havde haft tysk. Andelen af gymnasieelever med tre fremmedsprog faldt fra 40 % i 2006 til knap 8 % i 2008. På hf-uddannelsen faldt andelen af studerende med tysk som fortsættersprog fra 78,6 % i 2005 til 7 % i 2008.

Ser man på folkeskolen, viser det sig, at 42 kommuner ikke udbyder fransk på en eneste folkeskole, og

at den tosproglige folkeskolelærer er en truet art: De lærerstuderende kan ikke længere få en sproglig profil med kombinationen engelsk og tysk eller fransk.

Det er en meget bekymrende udvikling, ikke bare for de humanistiske universitetsuddannelser, men for det danske samfund som helhed.

En undersøgelse foretaget af Dansk Industri i 2007 viste, at godt 4 ud af 10 virksomheder har oplevet kommunikationsproblemer med virksomheder i andre lande på grund af manglende sprogfærdigheder. Næsten hver fjerde virksomhed har oplevet store vanskeligheder i forhandlingssituationer. 8 % af virksomhederne har ligefrem afstået fra markedsfremstød på grund af manglende fremmedsprogskompetencer. Erhvervslivet savner først og fremmest tysk: Ca. 100 millioner mennesker i Tyskland, Schweiz og Østrig har tysk som modersmål. Knap 80 % af alle danske virksomheder har aktiviteter i dette område, og de oplever dagligt, at engelsk ikke er tilstrækkeligt. Det samme gælder i de central- og østeuropæiske lande, hvor tysk ofte er bedste fremmedsprog. Eller næstbedste efter russisk.

De manglende sprogkundskaber er også et alvorligt problem uden for uddannelsessystemet og erhvervslivet, for de indskrænker borgernes muligheder for at orientere sig i verden og

for at få en mere direkte kontakt med andre kulturer, verdensbilleder og tankesæt, end den man kan opnå, når alting skal formidles via engelsk.

Gymnasireformen bærer ikke hele skylden for Danmarks sproglige forarmelse. Danmark har i alt for mange år været præget af en ensidig satsning på engelsk, på bekostning af alle andre fremmedsprog (og i mange tilfælde også på bekostning af dansk). Public service-kanalernes programlægning er et slående eksempel: Hvor mange gange om ugen viser DR (for ikke at nævne TV2) udenlandske film, serier, dokumentarprogrammer eller nyhedsindslag, som ikke er engelsksprogede?

Og så er danskerne ikke engang så gode til engelsk, som mange bilder sig ind. Der er stadig alt for mange, som enten slet ikke behersker engelsk eller gør det på et alt for lavt niveau – typisk på et væsentligt lavere niveau, end de selv tror.

Danmark har også andre alvorlige sproglige problemer end utilstrækkelige engelskkundskaber og sproglig forsnævring. Et af dem er den utilstrækkelige anerkendelse af sprogkundskaber på professionelt niveau som en "hård" kompetence på linje med evnen til at reparere en bilmotor, føre en sag ved retten eller operere en patient. Et andet er den udbredte opfattelse af tosprogethed som et problem i stedet for som en ressource. Et tredje er, at alt for mange børn i Danmark vokser op med for dårlige danskkundskaber.

Det var bekymring over disse og andre sprogproblemer, som i juni 2009 førte til lanceringen af net-

værket "Ja til sprog". Netværket har til formål at fremme den sproglige mangfoldighed i Danmark ved at deltage aktivt i den sprogpoltiske debat ud fra den tanke, at sprogpolitik er uddannelses- og kulturpolitik, men også udenrigs- og sikkerhedspolitik, erhvervspolitik, beskæftigelsespolitik og integrationspolitik, og at dele af sprogpolitikken har betydning for retsvæsenet og for social- og sundhedssystemerne.

Netværket har i skrivende stund (ultimo juli 2009) 153 individuelle medlemmer og 17 virksomhedsmedlemmer. Der arbejdes på at etablere en hjemmeside og på at forberede et større arrangement i løbet af efteråret, som skal munde ud i en række konkrete politiske anbefalinger. Netværket vil herefter løbende afholde seminarer, konferencer og andre aktiviteter samt fungere som debatforum for alle, der er optaget af sprogenes tilstand i Danmark.

Netværkets initiativgruppe består af Birgit Philipp (advokat, Forum Advokater), Charlotte Rønhof (forskningspolitisk chef, DI), Kirsten Refsing (dekan, Københavns Universitet), Bodil Due (dekan, Aarhus Universitet), Frank Østergaard (formand for Fransklærerforeningen), Jens Raahauge (formand for Danskklærerforeningens Hus A/S), og denne artikels forfatter, som er netværkets formand.

Prisen for medlemskab er 300 kr. om året for privatpersoner (100 kr. for studerende) og 2.000 kr. for virksomheder. Adressen er: jatilsprog@di.dk.

*Thomas Harder (f. 1959)
cand.mag. i italiensk og historie*

Børnesprogsquiz:

Gæt et ord, navn eller udtryk med Hannah (se s. 9), og få svar og forklaringer s. 22.

Eksemplerne er fra forskellige faser i Hannahs tidlige sproglige udvikling (mellem 1 og 2 år) og er bare gengivet tilnærmelsesvis præcist og systematisk.

1. vuddedu:
2. bæsser
3. ras 'klovn
4. ballade (mad)
5. tårne [...] sank i dus (fra salme)
6. gyseng 'min (fra vuggevise)
7. brø:
8. oik 'ha:u
9. 'gilang
10. dol
11. bamban
12. mere lon (frugt)
13. Pægga (navn)
14. sogoladetus (fra sang)
15. vemmø:l
16. ge
17. fi:k
18. 'i:børn
19. 'barnæller
20. Be:min (navn)
21. mør
22. ots
23. Ba'nan (navn)
24. 'vø:mballer
25. gung'miner

Ja ga på undersøg

Ja har knæ på

Hannah ga klippes negle

Den er nik farligt, nej